

Pedaqoji ünsiyyət və onun quruluşu.

Pedaqoji ünsiyyət müəllimin şagirdlərlə təlim-tərbiyə prosesində həyata keçirdiyi peşə ünsiyyətidir. Bu cür ünsiyyət hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşması üçün şərait yaradılmasına yönəlmiş olur, kollektivdəki sosial-psixoloji prosesləri idarə etməyə və səmərəli psixoloji iqlim yaratmağa imkan verir. Düzgün qurulmayan pedaqoji ünsiyyət qorxu, inamsızlıq yaradır, diqqətin, hafizənin, iş qabiliyyətinin zəifləməsinə səbəb olur. Ona görə də hər bir müəllimin pedaqoji ünsiyyətin mahiyyəti, onun sosial-psixoloji mexanizmləri ilə dərinlən tanış olması və şagirdlərlə birgə fəaliyyəti zamanı ondan lazımi şəkildə istifadə etməsi zəruridir. Pedaqoji ünsiyyət, ümumiyyətlə, ünsiyyətin bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Ünsiyyətin əsas xüsusiyyətləri isə bunlardır:

1) adamlar arasında informasiya mübadiləsi, 2) adamlar arasında qarşılıqlı təsir prosesi, 3) adamların bir-birinin qavraması və bunun əsasında bir-birini anlaması.

Pedaqoji ünsiyyətin bu növləri məlumdur:

1) Vəzifələrə görə - informasiya mübadiləsi, şəxsiyyətlərarası anlama, başqa adamın davranışını tənzimləmə.

2) Məzmununa görə - təşkilədiçi, qiymətləndirici, intizamyaradıcı.

Müəllim elə bilik, bacarıq və vərdislərə malik olmalıdır ki, onların köməyiylə şagirdlərə təsir göstərə bilsin, şagird kollektivindəki qarşılıqlı münasibətləri fəal şəkildə idarə edə bilsin. Bunlar isə səmərəli pedaqoji ünsiyyətin olması deməkdir. Ünsiyyət və fəaliyyət qırılmaz əlaqəlidir. Onun bu komponentləri var: 1) ünsiyyətin məqsədi, 2) məzmunu, 3) motivləri, 4) vasitələri, 5) normativləri. Pedaqoji ünsiyyət müxtəlif məqsədlər daşıya bilər: 1) fərdi-idraki (nə isə yeni bir şeyi öyrənmək, məlumatı almaq məqsədi güdür), 2) emosional (qiymətləndirmək, təəssüratı bölüşdürmək, münasibətləri bildirmək məqsədi daşıyır).

Pedaqoji ünsiyyət zamanı məqsəd sadəcə olaraq elə ünsiyyətə girmək, ünsiyyət saxlamaq ola bilər. Ünsiyyətin məzmunu təlim prosesində müəllimin qarşıya qoyduğu məqsədlə müəyyən edilir. Ünsiyyət vahid məqsədə yönəlmədən səmərəli nəticə verməz. Ünsiyyətin səmərəliliyi onun məqsədindən, məzmunundan, motivlərindən, vasitələrindən, normalara əməl edilməsindən asılıdır. Kiçikyaşlı məktəblilərdə ünsiyyətin məqsədi dərk edilmir, o seçici olmur. Yuxarı siniflərdə bu isə əksinə, dərk edilmiş və seçici olur. Təlim prosesində şagird şəxsiyyətinə kifayət qədər diqqət yetirməmək, təkcə təlim metodlarına üstünlük vermək böyük pedaqoji qüsurlarla nəticələnir. Odur ki, müəllim şagirdlərlə işləyərkən həmişə səmərəli pedaqoji ünsiyyət yaratmağa çalışmalıdır.

Müəllimin şəxsiyyəti, ünsiyyət üslubları, ünsiyyət texnikası

İdarəetmə ilə bağlı sosial psixologiyada 5 cür rəhbərlik üslubu qeyd olunur:

- 1) avtoritar üslub, 2) demokratik üslub, 3) qeyri-sabit üslub. Buna uyğun olaraq pedaqoji ünsiyyətin də eyni üslublarını qeyd etmək mümkündür. Ünsiyyətin 2-ci tərəfinə - qarşılıqlı təsirə xüsusi diqqət yetirməklə onları öyrənmək. Adətən, avtoritar və avtoritar rəhbərlik üslublarına malik olan müəllimlər pedaqoji ünsiyyətin təşkilində demək olar ki, eyni cür mövqe tuturlar. Belə müəllimlər həmişə hökmran olmağa çalışır, şagirdə yalnız obyekt kimi yanaşır, onlarla əmr, göstəriş, təlimat, töhmət dili ilə danışır, onların təşəbbüsünü qırır, fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almır, hamı ilə eyni cür münasibət saxlamağa can atır.

Demokratik rəhbərlik üslubunda isə şagird subyekt kimi qavranılır. Müəllim şagird kollektivinin fikrinə istinad edir, onlarla razılaşır. Şagirdlərə daim məsləhət, xahiş, məlumat vasitələri ilə hərəkət edir, uşaqların müstəqilliyini, təşəbbüslərini, fəallığını inkişaf etdirir, özünüidarəni tətbiq edir, hər bir şagirdin yaxşı işini rəğbətləndirir, onlarda öz qüvvəsinə inam yaradır. Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini, maraqlarını, qabiliyyətlərini nəzərə alır, müsbət emosional əlaqəyə üstünlük verir, qiymətləndirmədə həmişə obyektiv olurlar.

Liberal rəhbərlik üslubuna malik olan müəllimlərin şagirdlərlə ünsiyyəti kortəbii, anarxist xarakter daşıyır, onlar hər şeyə laqeyd, etinasız yanaşırlar, kollektivin həyatına qarışmaq istəmirlər, heç bir fəallıq göstərmirlər. Burada ünsiyyətin xarakteri şagirdlərdən asılı olur, onlar tərəfindən diqqət edilir. O heç vaxt məqsədini həyata keçirməyə can atmır, məsələlərə formal yanaşır, məsuliyyətdən yaxa qurtarmağa çalışır. Belə halda müəllimin nüfuzundan danışmaq olmaz. Qeyri-sabit rəhbərlik üslubu da belədir. Bunların hər ikisi də pis rəhbərlik üslublarıdır.

Alimlər pedaqoji ünsiyyətin bu üslublarını müəyyənləşdirmişlər:

- 1) *birgə yaradıcılıq fəaliyyətinə meyl, həvəs əsasında ünsiyyət üslubu*. Bunun əsasında müəllimin şagirdlərə və işəmədə müsbət münasibəti, fəaliyyətin birgə təşkili məsələlərini həll etmək cəhdi dayanır. Birgə yaradıcılıq axtarışlarına meyl, həvəs pedaqoji prosesin bütün iştirakçıları üçün daha məhsuldar ünsiyyət üslubudur. Usta müəllimin uşaqlarla ünsiyyət sistemi, əsasən, bunun əsasında qurulur. Burada heç bir "biz" və "siz" olmur, müəllimlər şagirdlərə rəhbərlik etmir, onlarla məktəb işlərinin qayğısını çəkirlər.
- 2) *Dostluq münasibəti əsasında ünsiyyət üslubu*. Bu 1-ci ilə sıx bağlıdır. Müəllimlər şagirdə qarşı münasibətində nəzakətli, diqqətli, səbrli olmalı, səsinə çox qaldırmamalı, onları təhqir etməməli, ağızlarını əyməməli, lətifələr danışmamalı, işə maraqdan doğan yaradıcılıq yaratmalıdırlar, əməkdaşlıq pedaqogikasının tələblərinə əməl etməlidirlər. Bəzi müəllimlər bunu başa düşmür və dostluğu şagirdlərlə "qardaşlaşma" münasibətlərinə çevirirlər ki, bu da təlim-tərbiyə prosesinin gedişatına ciddi ziyan vurur.
- 3) *Məsafə-ünsiyyət üslubu*. Bu, avtoritar rəhbərlik üslubuna çox yaxındır. Belə müəllim "Siz bilmirsiniz, mən bilərəm", "mən sizdən böyüyəm, qulaq asın, təcrübəm var" və s. deməklə uşaqlarla apardığı birgə yaradıcılıq işinin səviyyəsini keyli aşağı salır. Təəssüf ki, məktəblərdə çox yayılmış bu üslub ziyanlıdır, pedaqoji işdə müvəfəqiyyətsizliyə doğru aparır.
- 4) *Ünsiyyət-qorxutma üslubu*. Bu, üslubların ən pis formasıdır. O şagirdlərə mənfə münasibəti və fəaliyyətin təşkilində avtoritarlığı birləşdirir. Ən tipik formaları bunlardır: "siz məni tanıyırsınız, mən sizə göstərəm", "diqqətlə qulaq asın, yoxsa çağırıb iki yazacağam". Bu cür üslub dərstdə əsəbilik yaradır, yaradıcılıq fəaliyyətini tormozlayır, qadağalar qoyur.
- 5) *Ünsiyyət-oynamaq üslubu*. Bu, şagirdlərə müsbət yanaşmaq əvəzinə onlara qeyri-tələbkərlilik, etinasızlıq, laqeydlik göstərməkdir. Müəllim yalan, ucuz nüfuz qazanmaq üçün, şagirdlərlə tez əlaqə yaratmaq, sinfin xoşuna gəlmək üçün, digər tərəfdən də professional fəaliyyət bacarıqlarının olmaması üzündən bu üslubu seçir ki, bu da çox ziyanlıdır.

Müəllimin pedaqoji taktı

“Takt” italyan sözü olub, “toxunma”, “qarşılıqlı münasibətlər” mənasını verir. O insanların qarşılıqlı münasibətlərini nizama salmağa kömək edən əxlaqi kateqoriyadır, humanizm prinsipinə əsaslanır və mürəkkəb, ziddiyyətli anlarda belə, insana hörməti saxlamağı kömək edir. Taktlı olmaq – hər bir insana, xüsusilə də, inkişaf edən şəxsiyyətlə ünsiyyətdə olan müəllimə yönəlmiş əxlaqi tələbdir. Pedaqoji takt adı taktdan ona görə fərqlənir ki, o tək cə müəllimin şəxsi keyfiyyətlərini deyil (uşaqlara hörmət, məhəbbət, nəzakətlik), həm də onun şagirdlərə düzgün münasibət seçmək bacarığını əhatə edir, yəni, bu uşaqlara təsir etməyin tərbiyəedici, ən təsirli vasitəsidir.

Beləliklə, pedaqoji takt şagirdlərlə məqsədyönlü pedaqoji təsir göstərmə vasitəsi, ünsiyyətin ən səmərəli tərzini yaratmaq bacarığıdır. Pedaqoji takt şagirdlərlə ünsiyyətdə irfətçılığa yol vermir. Böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski müəllimin işini səciyyələndirərkən yazırdı ki, məktəbdə ciddilik, xeyirxahlıq, ədalət, qayda-qanun və ən əsası ağıllı iş hökmran olmalıdır.

Pedaqoji takt müəllimin davranışının sabitliyində (səbirlilik, təmkinlilik, dözümlülük) özünü göstərir. Müəllim şagirdə nikbin yanaşmalı, ona inanmalı, səhv etməkdən qorxmamalıdır. Şagirdlərin imkanlarını pessimistcəsində qiymətləndirən və bunu addım başı hər yerdə qeyd edən müəllim taktsiz hərəkət edir. Müəllimin inamı şagirdlərin inkişafına bir növ stimül olmalıdır. Bundan ötrü şagirdin ilk müvəffəqiyyətlərini düşünölmüş şəkildə artırıb tərifləmək lazımdır ki, uşaq öz cəhdlərindən, müvəffəqiyyətlərindən sevinc duya bilsin. Lakin bu inam səbirli olmalı, konkret işlərlə möhkəmləndirilməli, müəllimin şagirdə qarşı ayıqlığı və nəzakəti ilə əlaqələndirilməlidir. Şübhəyə yol vermək olmaz. Müəllimin ünsiyyət mədəniyyəti, taktı qarşılıqlı təsirin müxtəlif formalarında – dərstdə, sinifdən xaric tədbirlərdə, istirahət vaxtlarında üzə çıxır.

Pedaqoji takt bir tərəfdən də müəllimin davranışının çevikliyi – taktikanı nəzərdə tutur. Çünki, müəllim uşaqlar qarşısında müxtəlif rollarda çıxış edir ki, bu da müxtəlif hallarda takt nümayiş etdirməyi tələb edir. Sinif məşğələyə hazır olmadığı zaman dərstdə dəqiqlik, ciddilik, rəsmilik lazımdır. Sinifdən xaric işdə isə fərdi söhbətlər, gəzintilər, ekskursiyalar zamanı çox vacib olan sərbəstlik, səmimilik, yaxınlıq, oyun zamanı dostcasına ünsiyyət, asudə vaxt zamanı isə etibar lazım gəlir.

Beləliklə, göröndüyü kimi, rollu mövqelər biz müəllimləri şagirdlərlə əməkdaşlıq etməyə, onlarla ünsiyyətdə pedaqoji takta əməl etməyə, ünsiyyət texnikasına yiyələnməyə çağırır.

Taktlı müəllimin əsas xarakterik cəhətləri həssaslıq, diqqətlilik, düşüncəlilik, nəzakətlik, hazırcavablıq, yumor hissine malik olmasıdır. Uşaqlar belə müəllimi sevir, həmişə ona müraciət edir, onu özü üçün ideala çevirir və həmişə ona oxşamağa çalışır, ondan nümunə götürür, onun ən gözəl keyfiyyətlərini, dediyi sözləri, etdiyi hərəkətləri bütün ömürləri boyu ən xoş xatirə kimi xatırlayırlar.

Pedaqoji takta yiyələnməyin şərtləri

Pedaqoji takt ustalıqla bir yerdə tərbiyə olunur,əldə edilir.O,müəllimin mənəvi zənginliyini,xüsusi biliklərin əldə edilməsi və uşaqlarla ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması üçün öz üzərində gərgin işləməsinin nəticəsidir.Şagirdlərlə qarşılıqlı təsir üsulları bunlardır:

- 1)uşaqları sevmək,onlara öz məhəbbətini göstərmək;
- 2)uşaqları müşahidə etmək,davranışlarının mənəvi əsaslarını görə bilmək;
- 3)şəraitdə düzgün istiqamət götürmək;
- 4)təsir göstərməyin məqsədəuyğun yolunu seçmək;
- 5)uşaqlarla söhbət etmək(taktsiz müəllim uşağa passiv dinləyici rolu ayırır,öz sözü,jesti,mimikası ilə biganəlik təzahür etdirir).

Düzgün ünsiyyət stilinin formalaşmasında səbr,ədalət,təmkin,özgələrinin təcrübəsinə yaradıcı münasibət,pedaqoji texnikanın inkişafı,yumor hissi böyük əhəmiyyət kəsb edir.Bu zaman müəllim öz şagirdlərinə bir insan kimi hörmət etməli və şəxsi ləyaqətini qormalıdır.

Yadda saxlamaq lazımdır ki,müəllimlə şagirdin mövqələrinin uyğunsuzluğu pedaqoji fəaliyyətdə mütəmadi hadisədir.Ona görə də müəllimə xüsusilə də gənc müəllimə mürəkkəb ziddiyyətli şəraitlərdə ona kömək ola biləcək artıq sınımış davranış qaydalarını nəzərə almaq vacibdir.Həmin davranış qaydaları isə bunlardır:

*Birinci qayda.*Hər şeydən qabaq konflikt vəziyyətinə sahib olmağa çalışmaq lazımdır.Bu isə qarşılıqlı emosional gərginliyi boşaltmaq deməkdir.Necə?Özündən başlamalı,"artıq"fiziki gərginliyi,donuqluğu,məqsədsiz hərəkətləri götürmək lazımdır.Mimika,poza,jestlər,bildiyimiz kimi,nəinki daxili vəziyyəti ifadə edir,həm də ona təsir edir.Beləliklə,zahiri sakitlik və səbr!

*İkinci qayda.*Öz davranışı ilə həmkərinə təsir etməli(şagirdə,müəllimə).Konfliktin digər iştirakçısını sifətini susaraq nəzərdən keçirmək affektivliyi götürməyə kömək edir,bu da müəllimə özünü toplamaq,onun vəziyyətini öyrənmək imkanı verir.

*Üçüncü qayda.*Həmsöhbətinin davranışının motivlərini anlamağa çalışmaq.Fikri analzin işə düşməsi emosional həyəcanı aşağı salır.Çətin vəziyyəti anladığını ifadə etməyə çalışmaq yaxşıdır:"Mən sənə vəziyyətinə başa düşürəm",öz vəziyyətini vermək:"Məni kədərləndirir".Beləliklə hərəkəti birdən-birə,tez qiymətləndirməyə çalışmayın,əvvəlcə mövcud vəziyyətə öz münasibətinizi ifadə etməyə cəhd göstərin.

Dördüncü qayda. Məqsədi əlaqələndirmək. Nəyin sənə şagirdlə birləşdirdiyini qabaqcadan anlamaq, qarşılıqlı təsirin ümumi çıxış nöqtəsini görmək, onu nümayiş etdirmək, "biz" mövqeyinə çıxmaq.

Beşinci qayda. Səmərəli qərarın mümkünlüyünə inamla öz mövqeyini möhkəmləndirmək, nəhayət, konfliktin yaranması səbəblərini və aradan qaldırılması imkanlarını təhlil etməklə başa çatmış konfliktə fikrən qayıtmalı. Deməli, gərgin konfliktlərdən həmişə qaçmaq, onu söndürmək mümkündür.

Pedaqoji takta yiyələnmək üzrə gənc müəllimlərə məsləhətlər.

Gənc, işə yeni başlayan müəllimlərə bu məsləhətləri verməyi lazım bilirik:

1. Şagirdlərlə ünsiyyətdə müəllim ümumdövlət, cəmiyyət tələbləri mövqeyində çıxış etməlidir.
2. Müəllim ünsiyyətdə pedaqoji mövqeyi açıq nümayiş etdirilməli, bunu öz şəxsi inamlarının nəticəsi kimi etməli, səmimi olmalıdır. Çünki, səmimilik müəllimin şagirdlərlə möhkəm əlaqələrinin əsasıdır.
3. Şagirdlərlə ünsiyyətin, qarşılıqlı təsirlərin müvəffəqiyyətli alınması üçün müəllim ilk növbədə öz şəxsiyyətini düzgün qiymətləndirməlidir. Özünü dərk etmək, özünü idarə etməyi bacarmaq hər bir müəllimin mütəmadi qayğısı olmalıdır. Öz emosional vəziyyətini idarə etməyi bacarmaq xüsusi diqqət tələb edir. Qıcıqlandırıcı ton, mənfi emosiyaların üstünlüyü, qışqırıqlar tərbiyə prosesinə ciddi ziyan vurur. Həmişə özünə hesabat vermək lazımdır ki, konflikt vəziyyətinə müəllim tərəfindən nə gətirilmişdir.
4. Pedaqoji cəhətdən məqsəduyğun münasibətlər müəllimlə şagirdin qarşılıqlı hörmətləri, şagirdin ləyaqətinin, müəllimin şəxsi ləyaqətinin təsdiqi üzərində qurulmalıdır. Hər şagirdin şəxsiyyətinə hörmət etmək, hər birini başa düşmək, onun yaşadığının nəzərində özünü təsdiqi üçün şərait yaratmaq, şəxsiyyətin müsbət keyfiyyətlərinin inkişafını müdafiə etmək lazımdır.
5. Müəllim özünün üstün keyfiyyətlərini şagirdlərə təqdim etməli, şəxsiyyətinin gücünü, maraqlarını, bacarığını, erudisiyasını göstərməlidir.
6. Müəllim öz müşahidəçiliyini, pedaqoji təxəyyülünü, emosional vəziyyətini başa düşmək bacarığını inkişaf etdirməlidir. Vəziyyətin təhlilinə və qərarın qəbul edilməsinə yaradıcı münasibət müəllimin başqasının rolunu-valideynin, şagirdin, həmkarının-qəbul etmək, onların nöqtəyi-nəzərində dayanmaq bacarığına əsaslanır.
7. Müəllimin ünsiyyət ustalığının vacib göstəricilərindən biri də dərstdə və ondan kənardə öz nitq fəaliyyətini azaltmaqla şagirdlərin nitq fəaliyyətini artırmaqdır.
8. Şagirdin ən cüzi müvəffəqiyyəti belə, müəllim tərəfindən hökmən təriflənməlidir. Tərifləmə kollektiv içərisində, danlamaq isə, yaxşı olar ki, təklikdə aparılsın. Bu zaman müəllimin nitqi solğun deyil, zəngin olmalıdır, jestlərdən, mimikadan, baxışlardan kömək üçün istifadə edilməlidir.
9. Müəllim şagirdin taleyi üçün həmişə narahat olmalı, bu işdə valideynlərlə birgə hərəkət etməli, onların fikirlərinə hörmətlə yanaşmalı, əməkdaşlıq etməlidir. Ailəyə daha çox sevinc gətirməli, onun köməkçisi olmalı, valideynə uşağından şikayət etməklə ona uşaqla ünsiyyətdə öz gücsüzlüyünü göstərməməlidir.
10. Müəllim şagirdlərlə apardığı söhbətin dəqiq məqsədini bilməlidir. Söhbətin məzmunu hər iki tərəf üçün maraqlı olmalı, bunun qayğısını isə müəllim özü çəkməlidir.
11. Dərs prosesində və sinifdən xaric tədbirlərdə situasiyalar olduğu kimi heç vaxt təkrar olunmadığı üçün istənilən problemin həlli üçün hazır resept vermək olmaz. Müəyyən davranış üslubuna göstərişlər hazırlamaq olar, real şərait yarandıqda isə bunun düzgünlüyünü yoxlamaq düzəlişlər vermək olar .

Pedaqoji prosesdə inandırma metodu

Şagirdlərə tərbiyəvi təsir göstərməyin mərhələləri arasında başlıca rol müəllimə məxsusdur. Onun sənəti şagirdlə ünsiyyətdə olmaq, ona təsirgöstərmə sənətidir. Şagirdə kommunikativ yolla, yəni sözlə təsir göstərməyin əsas forması inandıqmaqdır. Müəllimin hər hansı bir təsiri ən son nəticədə tərbiyə edənlərin formalaşmasına göstərişlərin, münasibətlərin, hislərin, hərəkətlərin möhkəmlənməsinə, yaxud dəyişməsinə, yəni məktəblilərin psixikasına və davranışının bütün tərəflərinə təsir etməyə doğru yönəlmişdir. Böyüyən insan həyatı boyu sosial dairə ilə, təbiətlə qarşılıqlı təsirlərdə olur. Bu qarşılıqlı təsirlərin nəticəsi kimi onun inancları, bilikləri, baxışları və münasibətləri, davranış normaları sistemi meydana gəlir. İnanclar həqiqi və yalan olurlar. Həqiqi inanclar real gerçəklərə müvafiq olur və insanın şəxsiyyətini ictimai cəhətdən qiymətli edir. Yalançı - inanclar isə həm insanın özü, həm də bütün kollektiv, cəmiyyət üçün səhv, zərərli hərəkətlərə aparıb-çıxarır. İnanclar kimi disputlardan, müzakirələrdən, söhbətlərdən, müəllimin nitqindən, şəxsi nümunəsindən istifadə edilir. İnanclar qarşılıqlı təsir metodu kimi bu tələblərə cavab verməlidir:

- 1) İnancların məzmunu və forması şagirdin yaş üzrə inkişaf səviyyəsinə uyğun olmalıdır.
- 2) İnanclar tərbiyə edilənin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla qurulmalıdır.
- 3) İnanclar ümumiləşdirilmiş qaydalarla yanaşı konkret faktlara, nümunələrə də əsaslanmalıdır.

Müəllim, tərbiyəçi başqalarını inandırmaqla bərabər öz dediyinə özü də dərinləndirilməlidir. Bundan başqa inandırmanın effektiv olması üçün qarşılıqlı təsirin gücü, şagirdin psixi xüsusiyyətləri, müəllimin və şagirdin əqli-hissi vəziyyəti şərtləri gözlənilməlidir. İnancların səmərəli olması üçün müəllimin sözləri və hərəkətləri bir olmalıdır. Çünki, uşaqlar müəllimin sözündən çox onun hərəkətlərinə inanırlar. Yadda saxlamaq lazımdır ki, bütün təlim-tərbiyə prosesi uşaqlarda milli ideologiyanın formalaşmasına xidmət etməlidir.

Pedaqoji prosesdə təlqin metodu

Təlqin insanların ünsiyyət və fəaliyyət proseslərindəki qarşılıqlı təsir vasitələrindən biridir. Təlqinin əsas xüsusiyyətləri onun şəxsiyyətin quruluşuna nəzarətsiz daxil olmasında, adamın psixikasına və davranışına təsir göstərməsində və gündəlik həyatda hərəkətlər, cəhdlər, motivlər, göstərişlər şəkildə reallaşa bilməsidir. Biz həyatda təlqinlərə tez-tez rast gəlirik. İstər ailədə, istər işdə və başqa sahələrdə daim bu təsirlər altında hərəkət edir və fəaliyyət göstəririk.

Təlqinlə təsir etmək adamdan çox böyük məharət tələb edir. Bu, inandırmağı bacarmaq istedadıdır. İnsan psixologiyasına təsiri əvəzsiz olan söz və onun deyim formaları, nitq və natiqlik məharəti, sözün düzgünlüyü və vaxtında deyilməsi, söz deyildikdə ona uyğun hərəkətlər, sifət və onun mimikası təlqin üçün əsas şərtədir. Sözlə insanı ilhamlandırmaq, onda yaşamaq eşqini artırmaq, iradəsini möhkəmləndirmək, əhval-ruhiyyəsini yaxşılaşdırmaq, həm də əksinə, insana zərbə vurmaq, qəlbinə “xal” salmaq, öz gücünə inamsızlıq yaratmaq və mənəvi ölümə məhkum etmək olar. Necə deyərlər “söz var dağa qaldırar, söz var dağdan endirər”.

Təlqini qəbuletmə və qabiliyyətinə görə insanları 5 qrupa bölmək olar. 1-ci və 2-ci pilləyə aid olan insanlar təlqini çox tez qəbul edirlər. 3-4-cü qrupa aid olan insanlar isə heç bir təlqini qəbul etmir və avtohipnoza belə düşürlər. Belə adamlar psixi cəhətdən pozulmuş, beyin-sinir xəstəliklərinə tutulmuş insanlar olurlar. 5-ci qrupa kiçik yaşlı uşaqlar aiddir.

Çox kiçik yaşlı uşaqlar da təlqinləri qəbul etmirlər. Çünki, onlarda hələ şüur lazımı səviyədə inkişaf etməmişdir.

Təlqinin keyfiyyətli alınması hər bir adamda onun psixi keyfiyyətinin – təlqinliyinin olmasından asılıdır. Təlqinlilik sinir sisteminin normal xassəsidir, öz davranışını başqalarının davranışı ilə dəyişdirmək istəməsidir, ona tabe olmasıdır. Təlqinlilik təlqin edilənə yaşından, cinsindən, sağlamlığından, əqli inkişafından və başqa amillərindən asılıdır.

Mançestirli həkim-cərrah Bred (1795-1890) insanda bu fizioloji və psixoloji prosesin ilk izahını verdi. O, göz-görmə aparatına təsir etməklə xəstəni təlqin edir və yuxulu vəziyyətə salırdı. Bununla da Bred meditasiyanın elmi mexanizmini aşkar edib onun yuxuya-benzər bir hal olduğunu qeyd etdi, sübut etdi ki, bir çox forma və metodlarla hipnoz və təlqin hadisələrini əldə etmək olar. Onların köməyiylə bir çox xəstələri müalicə etmək və hətta cərrahiyyə əməliyyatları da aparmaq mümkündür.

XIX-XX əsrlərdə Tokarski, Pavlov, Bexteryev, Rojnov və bir çox alim və psixoterapevtlər də bu sahə ilə yaxından məşğul olmuşlar. Bu mənəvi və fiziki təsirlərin forma və metodlarını onlar açıb göstərmişlər, yeni hipnozu və təlqini dərin elmi əsaslarla sübuta yetirmişlər. Hipnoz və təlqin haqqında ilk tarixi məlumatlar məhz bu cürdür.

Təlqinin növləri.

Təlqinin müxtəlif növləri var. Əsaslanmalara görə təlqinin növlərini bu cür təsnif etmək mümkündür, yəni aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Təlqinedici təsirin mənbəyindən asılı olaraq təlqin 2 növdə olur : A) təlqin-hərəkət. Bu başqası tərəfindən edilir. B) özünütəlqin-burada təlqinin obyektı və subyektı üst-üstə düşür, yəni, təlqin edən də, olunan da eyni adamdır. Özünütəlqin özünütərbiyənin mühüm vasitəsidir və şəxsiyyətin inkişafında əsas yer tutur.

2. Təlqin edənin (subyektin) vəziyyətindən asılı olaraq təlqin 3 növdə olur: a) ayıq vaxtında təlqin, b) yuxuda təlqin (hipnopediya – xarici dillərin öyrənilməsi zamanı istifadə edilir), c) hipnozla təlqin

Pedaqoji sahədə çalışdığımız üçün bizi daha çox ayıq vaxtında aparılan təlqinin xüsusiyyətləri maraqlandırmalıdır.

3. Təlqin edənin məqsədinin olub-olmamasından asılı olaraq təlqin 2 növdə olur: a) məqsədli təlqin, b) məqsədsiz təlqin.

Məqsədli təlqin zamanı müəllim qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün uşağa psixoloji təsiri məqsədli şəkildə və şüurlu olaraq təşkil edir. Məqsədsiz təlqində isə təlqin edən şəxs qarşısında heç bir məqsəd (fikir, hərəkət, davranış və s.) müəyyənləşdirilmir.

4. Təsirin nəticələrinə görə təlqin a) müsbət və b) mənfi növlərdə olur.

Birincinin nəticələrinə görə uşaqda ən yaxşı, müsbət psixoloji keyfiyyətlər (adətən, maraqlar, baxışlar, münasibətlər, davranışlar, hərəkətlər) formalaşır.

Pis, mənfi təsirin gedişatında isə şüurlu və ya şüursuz, məqsədli və ya məqsədsiz olaraq adama mənfi, pis psixoloji keyfiyyətlər, xüsusiyyətlər, hallar (aşağı özünüqiymətləndirmə, məsuliyyətsizlik və s.) təlqin edilir.

5. Məzmunundan asılı olaraq təlqin 2 növdə olur: a) açıq təlqin, b) qapalı təlqin. Açıq təlqində onun məqsədi ilə forması tam uyğun gəlir.

Təlqin edən şəxs (subyekt) təlqin olunanı (obyektı) müəyyən hərəkətlərin edilməsinə və ya onları etməməyə çağırır.

Məsələn, "Sən həmişə yaxşı oxuyacaqsan", "Sən bir də heç vaxt siqaret çəkməyəcəksən" deməklə müəllim konkret uşağa öz konkret fikrini açıq şəkildə bildirir. Qapalı və ya bilavasitə təlqində isə məqsəd açıq deyil, qapalı, maskalanmış şəkildə verilir, birbaşa deyilmir ("Qızım, sənə deyirəm, gəlinim sən eşit" atalar sözündə deyildiyi kimi), olunan hərəkətə, davranışına işarə olunur.

Təlqin və relaksasiya

Biz buraya qədər adi pedaqoji fəaliyyət şəraitində yerinə yetirilən təlqindən söhbət açmışıq. Lakin təlqin və özünütəlqin təlqinə məruz qalan adamın psixi və fiziki fondunda reallaşdırıldıqda, onun effektivliyi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir. Pedaqogikada *relaksopediya* adlanan bu metod son illər daha geniş tətbiq olunmaqdadır. Relaksopediya ən məsuliyyətli və mürəkkəb situasiyalarda, xüsusilə, pedaqoji cəhətdən başsız buraxılmış, antisosial meyilli, ictimai davranış normalarının müxtəlif pozulma halları özünü göstərən şagirdlərlə iş zamanı daha effektiv təsir göstərir. Adi təsir metodları da burada çox vaxt az effektiv olur. Uşağın təlqinə meyilliliyi yüksəltdiyi zaman relaksasiya fondunda təlqinin tətbiq edilməsi çox vaxt müsbət nəticələr verir. Məsələ burasındadır ki, relaksasiya halında məlumatın daxil olmasının daxili və xarici kanallar sürətlə azalır, yalnız bir şey - pedaqoqun təlqinedici səsi qalır ki, onun da təsirinin effektivliyi yüksəlir.

Əzələ relaksiyası vəziyyətində təsirlilik və özünütəlqin də yüksəlir. Ona görə də özünütəlqin üçün ən yaxşı vaxt əsasən yuxudan qabaqkı və oyanmadan qabaqkı mərhələlərdir. Özgə vaxt şüurun rəasional komponenti təlqinedici təsire mane olur, məlumatın qiymətləndirilməsində tənqidilik yüksəlir.

Relaksopediyanın didaktik məsələlərlə tətbiq edilməsi də geniş yayılmışdır. Təlimin bu metodu informasiyanın daxil edilməsində suqgestopediyaya (*təkliflər, təklif vermək*. Г.Лозанов "Основны суггестолочкий" Sofiya – 1973) əsaslanır və bunun da nəticəsində mənimsənilmiş biliklərin kəmiyyəti və keyfiyyəti sürətlə yüksəlir.

Təlqinedici pedaqoji təsir texnikası

Təlqin kimi pedaqoji təsir metoduna müraciət edən hər bir müəllim onun effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün vacib olan vasitələr arsenalının olub-olmadığını ilk öncə müəyyənlişdirməlidir. Lazımi texnika olmadıqda, müəllimin təlqin etməsi də nəticəsiz qalacaq, ya da daha pis şagirdlərin gülüşünə səbəb olacaqdır.

Çox vaxt təlqinedici təsirin effektivliyi səsin qoyuluşu, baxış, hərəkət kimi “xırda məsələlərdən” asılı olur. Odur ki, təlqinedici təsir zamanı jest və mimika sözlə təsirin məzmununa və onun intonasiyasına əks olmamalı, uyğun olmağı ilə onu möhkəmləndirməlidir.

Təlqinedici təsirlərin praktiki tətbiqi hislərini idarə etmək, hislərinin daha dəqiq idarə olunması üçün düzgün forma seçmək bacarığı kimi keyfiyyətlər üzərində qurulmalıdır. Təlqin edən şəxs heç vaxt özünə və başqalarına qarşı şitlik etməməlidir. O, həmişə sakit, zəhmli, sərtbaxışlı, səliqəli geyinmiş, təlqin etdiyi adamın düz gözlüyünə baxmalı, bir qayda olaraq qətiyyətli, inamlı danışmalı, hərəkət etməlidir.

Təlqin zamanı baxışlar əsas rol oynayır. Baxışları inkişaf etdirmək üçün mütləq xüsusi məşqlər keçirmək lazımdır. Bunun üçün hər gün səhər və axşam 10 dəqiqə ərzində güzgüdə öz gözlərinin içinə baxmaq məsləhət görülür. Bir neçə vaxt müntəzəm məşqlərdən sonra görəcəksiniz ki, gözlərinizi qırpmadan nəyəsə 1 dəqiqədən 5 dəqiqəyədək nəhayət, 20 dəqiqəyədək saxlaya bilərsiniz. Belə uzun baxışlardan sonra gözlərinin yorulmayacaq, göz qapaqlarınız lazımi dərəcədə böyüyəcək, daha diqqətli baxmağa alışırsınız.

Uşağı təlqin etmək üçün əsas eşitmə aparatına, görmə aparatına, dəri reseptorlarına təsir etmək lazımdır.

Gözlə təlqinlər, sakit musiqi, eyni ritimli təkrar səs, saymaq-eşitmə aparatına; parıltılı gümüş əşya, gözlənilməz güclü işıq, diqqətlə subyektin gözlüyünə baxmaq – görmə aparatına, yuxarıdan aşağıya doğru dəriyə azacıq və ya soyuq külək vermək – dəri reseptorlarına təsir edən əsas vasitələrdir.

Təlqin edənin ustalığı ondadır ki, o hələ uşağın təqlini qəbuletmə qabiliyyətini yoxlamadan adamlara baxmaqla, dərisinin rənginə, ağız quruluşuna, saçının rənginə görə tez seçir və onların təlqini qəbuletmə qabiliyyətini təyin edir.

Ağdərili qadın və kişilər, mavi gözlülər, ağızlarının quruluşuna görə gülərüz görünən adamlar, hər şeylə maraqlandıqlarını hiss etdirənlər, sarışın saçlılar təlqini daha yaxşı qəbul edirlər.

Beləliklə, müəllim tərəfindən istifadə edilən vasitələrin təlqinedici təsiri bu hallarda yüksəlir:

- 1) İfadə vasitələrinin konkretliyi – mənası konkret olan sözlər təlqinliliyi yüksəldir, mücərrəd mənalı sözlər isə onu azaldır;
- 2) Mövzunun xüsusiyyətləri – mücərrədliyin yüksək olması təhlil edilən surətin təlqinedici təsirini azaldır;
- 3) Nitq dinamikası – yumşaq və səsin gücü effektiv təsiri artırır;
- 4) Musiqi (ritmik musiqi) böyük təlqinedici təsire malikdir. Ona görə də orduda bundan əsgəri intizamı artırmaq vasitəsi kimi geniş istifadə edilir.

Pedaqoji təlqinetmə bacarığına yiyələnmək üzrə gənc müəllimlərə məsləhətlər

İnandırma və təlqin bir-birilə o qədər sıx bağlıdırlar ki, çox vaxt onları dəqiq fərqləndirə bilmirlər. İnandırmanın və təlqinin müsbət cəhətləri bunlardır:

- 1) Həm inandırmada, həm də təlqində əsas təsir vasitəsi sözdür;
- 2) Təsirin nəticələrinə görə əksər hallarda tərbiyə olunanın müvafiq hərəkət aktının təlqinin, yoxsa inandırmanın təsiri nəticəsi olduğunu fərqləndirmək də çətinidir. Tənbəl, laqeyd tonda deyilən inandırma müəllimin soyuq, süni mimikası ilə müşayiət edilərsə, nə qədər məntiqi olsa belə, faydasız olur və təlqində də məntiqin qanunları pozularsa, o da alınmır. Deməli, inandırma və verbal (sözlü) təlqin qarşılıqlı olaraq sıx bağlıdır və çox vaxt insan psixikasında təsirin vahid, kompleks vasitəsi kimi çıxış edir. İnam həmişə təlqinedici xarakter daşmalı, həmçinin təlqin də inam üçün möhkəm bünövrə hazırlamalıdır.

Beləliklə, müəllimin vəzifəsi uşağa komminukativ təsiri təşkil edərkən təsirin dərəcəsini dəqiq müəyyənləşdirməkdən və onun inandırmasını təlqinli, təlqinini isə inandırıcı edə biləcək müvafiq vasitələr tapmaqdan, bunlardan düzgün və yerində istifadə etməkdən ibarətdir. Bütün deyilənləri yekunlaşdıraraq işə yeni başlayan gənc müəllimlərə inandırma və təlqin bacarıqlarına yiyələnmək üçün aşağıdakı məsləhətləri vermək olar:

1. Daha çox müşahidə aparmalı. Müəyyən müddət ərzində hansı hallarda şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı təsirdə sizin sözləriniz, xahişləriniz, məsləhətləriniz müqavimətə, etirazlara rast gəlmədən danışıqsız yerinə yetirdiklərini dəqiq qeyd edin. Onun nə ilə əlaqədar olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışın: 1) məlumatın məzmunu ilə; 2) təsir forması ilə; 3) sizin nüfuzunuzla; 4) şagirdlərin yaş və psixoloji xüsusiyyətləri ilə və s.
2. Dərsi hazırlayarkən onun geniş məntiqi və təsiredici seximini də işləyin, təlqinin hansı növünü, hansı vasitələrini tətbiq edəcəyinizi müəyyənləşdirin;
3. Dərsə başlamazdan qabaq əzələyinizdəki gərginliyi yoxlayın və varsa, aradan qaldırmağa çalışın, məşqlər edin;
4. İş günündən sonra mövcud gərginlikləri götürmək üçün fərdi yollar işləyib hazırlayın, kitab terapiyası, musiqi terapiyası ilə məşğul olun, axşam öz əhvalınızı təhlil edin;
5. Əgər şagird sizin izahatınızı başa düşməyibsə və qəbul etməyibsə, bu barədə fikirləşin, izahatınızın ardıcıl, məntiqi, inandırıcı olub-olmadığını təhlil edin.

Bu ən sadə qaydaların köməyiylə pedaqoji təsirin effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltmək olar.

Məktəb və teatral pedaqogikaların qarşılıqlı əlaqələri

Məktəbdəki təlim-tərbiyə prosesi olduqca mürəkkəb, hərtərəfli, dinamik bir hadisədir. Pedaqoji işin incəsənətlə çox sıx bağlı olduğu çoxdan məlumdur. Bu da məlumdur ki, incəsənət talantın və ustalığın qovuşmasından yararır, ustalıq isə bir çox nəsillərin ənənələrini və təcrübəsini özündə toplamış məktəbdə formalaşır. Məktəb şagirdin təbii imkanlarını inkişaf etdirir, ona lazım olan bilikləri və vərdişləri verir, talantını təşkil edir, onu hər bir yaradıcı işə əsaslı şəkildə hazırlayır.

Pedaqoji incəsənəti, adətən, bir aktyorun teatrı adlandırırlar. Ona görə də müəllim üçün teatral işin prinsiplərini və qanunlarını bilmək çox vacibdir. Həm də müəllimlik peşəsinin müəyyən psixoloji mexanizmi vardır. Bu mexanizmin mahiyyətinin açılması müəllimlik peşəsinin sirlərinə nüfuz etməyi asanlaşdırır. Müəllimlik fəaliyyəti ilə aktyorluq və rejissorluq fəaliyyətlərinin müqayisəsi həmin psixoloji mexanizmi dərinlən anlamağa və müəllimin öz psixoloji vəziyyətinə nəzarətini gücləndirməsinə əsaslı bir imkan verir. Müəllimlik fəaliyyəti ilə rejissorluq fəaliyyəti bir-birinə çox yaxındır və bunların bir-birinə oxşar və fərqləndirici cəhətləri mövcuddur. Bu peşələrin oxşar cəhətləri bunlardır:

Rejissor da, müəllim də rəhbərlik etdiyi kollektivdə vəzifə bölgüsü aparır. Tamaşa ilə bağlı olaraq bütün işlər rejissorun göstərişinə əsasən icra edilir, o, aktyorların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, onların hərəsinə uyğun bir rol tapşırır. Pedaqoji işdə də rol bölgüsü var. Müəllimin göstərişi ilə dərstdə hər bir şagird bir işlə məşğul olur: biri keçmiş mövzunu danışır, digəri suala cavab verir, başqası lövhəni təmizləyir, bir başqası isə hazırladığı əyani vəsaiti lövhədən asır və s.

Rejissorun da, müəllimin də fəaliyyəti kollektiv səciyyə daşıyır, yəni rejissor aktyorlar, bəstəkar, rəssam, dekorator, işıqçı, modelyer və s. kimi tamaşaya aid olan sənətkarlar kollektivi ilə işləyir. Müəllim də şagird kollektivi ilə işləyir, onu təşkil edir, şagird kollektivində fəalları müəyyənləşdirir, onlara tapşırıqlar verir, rejissor kimi o da kollektiv işlə fərdi işi sıx əlaqələndirməyə çalışır.

Rejissor da, müəllim də öz fəaliyyətləri ilə dövrün problemlərinə toxunur, ictimai-siyasi həyata fəal şəkildə müdaxilə edirlər

Rejissorun da, müəllimin də təxəyyülü sürətlə inkişaf edir. Tamaşa hazır olana, tamaşaya çıxarılan qədər onun ayrı-ayrı elementləri rejissorun təxəyyülündə canlandırılır. O, tamaşanın hər bir detalını qabaqcadan düşünür, aktyorun sözünü hansı şəraitdə, necə deyəcəyini, bu vaxt necə görkəm alacağını öncədən görə bilir, təsəvvüründə tam bir obrazı, tamaşanı canlandırmağı bacarır. Müəllim də növbəti dərslərini təxəyyülündə qura bilir, onun mərhələlərini, bu mərhələnin ardıcılığını, dərstdə şagirdlərə veriləcək sualları, təqribən alacağı cavabları, hansı əyani və texniki vasitələrdən necə istifadə edəcəyini, dərslərini hansı üsullarla keçəcəyini və s. cəhətləri qabaqcadan ölçüb-biçir, dərslərini beynində qurmağı bacarır.

Lakin rejissorluq və müəllimlik peşələrini bu oxşar cəhətlərinə görə tamamilə eyniləşdirmək olmaz, çünki oxşarlıqla yanaşı, onlar arasında müəyyən fərqli cəhətlər mövcuddur. Bu fərqli cəhətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

Rejissor, əsasən, aktyorlar, müəllim isə əsasən, şagirdlərlə işləyir, onlar arasında vəzifə bölgülərini aparır. Rejissor hazırladığı tamaşa vasitəsilə, müəllim isə dərslərini vasitəsilə həyata təsir göstərir.

Tamaşada rejissorun özü görünür, onun əməli, fikri duyulur. Təlimdə isə müəllimin özü də, əməli də, fikri də göz qabağında olur, görünür.

Dərs müəllimin pedaqoji əsəridir, tamaşa isə rejissorun əməyinin məhsulu olan səhnə əsəridir.

Göründüyü kimi, müəllimin fəaliyyətində aktyorluq və rejissorluq əlamətləri, bütövlükdə dramaturgiya əlamətləri var. Bu əlamətlərin nədən ibarət olduğunu aydın başa düşən müəllim lazım gələndə onlardan ustalıqla istifadə edə bilər.

Müəllimlik fəaliyyəti ilə aktyorluq fəaliyyətinin oxşar və fərqli cəhətləri

Müəllimlik fəaliyyəti ilə aktyorluq fəaliyyəti də bir-birinə çox yaxındırlar. Eyni zamanda, bu peşələrin bir-birinə oxşar və fərqləndirici cəhətləri də mövcuddur. Bu peşələrin oxşar cəhətləri aşağıdakılardır:

Aktyor da, müəllim də tərbiyəçidir. İkisi də dinləyicilərə, tamaşaçılara, şagirdlərə, onların hislərinə və şüurlarına təsir göstərir, sözləri və hərəkətləri ilə hansısa fikri təbliğ edir, nəyi isə tənqid edir.

Aktyor da, müəllim də kütlə qarşısında çıxış edir və ikisinin də təsiri kütləvi xarakter daşıyır. Hər ikisinin də əsas silahı sözdür və hər ikisi də sözün qüdrəti ilə istədiklərinə nail ola bilirlər.

Onların ikisi də dinləyicilərin onlara olan münasibətlərindən həm sevinə, həm də kədərlənə bilirlər. Deməli, aktyor və müəllim auditoriyaya təsir göstərdiyi kimi, dinləyicilər, şagirdlər və tələbələr də onlara təsir göstərə, öz razılıqlarını və narazılıqlarını müxtəlif yollarla ifadə edə bilirlər.

Aktyor da, müəllim də dedikləri sözlərə, fikirlərə biganə qalmır, onlara laqeyd olmur, dərinə inam bəsləyir, dediklərini ürəkdən deyir və bu inam, etiqad dinləyicilərə, şagirdlərə də keçir, onlara güclü təsir göstərə bilir.

Diqqətlik, müşahidəçilik qabiliyyətinə malik olmaq həm müəllimin, həm də aktyorun fəaliyyəti üçün ən səciyyəvi işdir və onlara öz işlərində daha böyük müvəffəqiyyətlər qazanmaqda, irəliləməkdə yaxından kömək edir, onların ustalılıqlarını daha da artırır.

Aktyorluq və müəllimlik fəaliyyətlərinin fərqli cəhətləri bunlardır:

Aktyor təsadüfən toplaşan müxtəlif yaşlı tamaşaçılar qarşısında çıxış edir, onların tərkibi daimi deyil və tamaşadan-tamaşaya dəyişilə bilər. Müəllim isə əksinə olaraq eyniyəşli adamlarla işləyir və onların tərkibi uzun müddət sabit qalır.

Aktyor oynadığı əsərin sözlərindən çıxıb bilmir və yalnız dramaturqun verdiyi mətnə əsaslanır. Müəllim isə tədris proqramına və dərslərə əsaslanır, orada nəzərdə tutulmuş fikirlərdən çıxış edir, lakin bunu öz sözləri ilə deyir, mətndən kənara çıxıb bilər.

Mimik və pantomimik hərəkətlər, jestlər aktyorun fəaliyyətində üstünlük təşkil edir və onun sözlərinin təsir gücünü daha da artırır.

Müəllimin fəaliyyətində isə bu hərəkətlər üstünlük təşkil etmir, yalnız onun fikirlərini əyanlaşdırmaq, emosionallaşdırmaq məqsədini güdür.

Aktyorun ifa tərzini, maneraları əvvəlcə rejissor tərəfindən planlaşdırılır və dəqiqləşdirilir, bundan kənara çıxmaq olmur.

Müəllim isə şəraitdən, şagirdlərin münasibətlərinin xarakterindən asılı olaraq dərslərin, keçirdiyi tədbirin gedişatında müəyyən düzəlişlər edə bilər.

Aktyorun tamaşaçıları passivdirlər, yalnız baxır və qulaq asırlar, aktyora söz deyər, münasibət bildirə bilməzlər. Çünki, tamaşada buna icazə verilmir. Müəllimin dərslərində isə şagirdlər fəaldırlar, onlar həm düşünür, həm əməli iş görür, həm də suallar verir, müəyyən fikirlər söyləyirlər.

Bu peşələr arasında aparılan müqayisəli təhlillər sübut edir ki, müəllimin fəaliyyəti aktyorun fəaliyyətindən daha çətin və mürəkkəbdir.

Bütün bunlarla yanaşı, aktyor sənətini səciyyələndirən bəzi xüsusiyyətləri, o cümlədən, sözün deyilişi tərzini, mimik və pantomimik hərəkətləri ilə əlaqədar olan məharətini mənimsəyən və onlardan yeri-yerində istifadə edən müəllimin pedaqoji qüdrəti getdikcə daha da artır, pedaqoji ustalığı təkmilləşərək yüksək zirvələrə qalxır.

Təlim-tərbiyə prosesini idarəetmədə müəllimin ustalığı

Müəllimin fəaliyyəti yaradıcı işdir və o əsasən, dərs prosesində həyata keçirilir. Dərsdə müəllimin vermək, ötürmək, öyrətmək tələbatı reallaşdırılır, həyata keçirilir, yaradıcılığı üzə çıxır. Bu gün istifadə etdiyimiz ənənəvi təlim metodikasında bir sıra qüsurlar var. Müəllimlər müasir iqtisadi, sosial, mənəvi problemlərin həllindən bəzən qaçır, şagirdlərdən zəif mənimsənilmiş təlim materialını yadda saxlamağı tələb edirlər, onları müstəqil fikirləşməyə, düşünməyə öyrətmirlər. Bu cür tədris getdikcə dəyişdirilməli, təlim prosesinin təşkilinə keyfiyyətə yeni baxış formalaşdırılmalıdır. Uzun müddət təlimdə hökm sürən formalizmi, ehkamçılığı, əzbərçiliyi aradan qaldırmaq, təlimə təşəbbüskarcasına, yaradıcı yanaşmaq üçün əsası V.Şatalov, Y.İlyin, S.Lisenkova, İ.Volkov, M.Şetinin tərəfindən qoyulmuş əməkdaşlıq pedaqogikasını yaxşı bilmək və ondan düzgün istifadə etmək lazımdır. Əməkdaşlıq pedaqogikası uşaqların təlimə, müəllimlə birgə əməkdaşlığa cəlb olunmasını əsas götürür. Sosial şəraitin dəyişməsi təlim sisteminin də, müəllim şagird münasibətlərinin dəyişməsinə də tələb edir. Əməkdaşlıq metodikasına istinad etməklə işləmək müəllim üçün asandır. Müəllim də, şagirdlər də sakitdirlər, inamlıdırlar və hər işlə sevinərək məşğul olurlar. Bütün bunları nəzərə alaraq əməkdaşlıq pedaqogikası bu ideyaları (prinsipləri) təbliğ edir:

- 1) *Şagirdlərlə münasibətlər.* Bu məşğələlər zamanı şagirdləri təlim əməyinə cəlb etməyi və onlarda sevindirici müvəfəqqiyyət hissini aşılamağı, onu inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur.
- 2) *Məcburiyyətsiz təlim.* Bu, şagirdlərdə qorxu hissini aradan qaldıraraq onu sərbəst, öz gücünə inanan, yaradıcılıq qabiliyyəti olan ciddi adam kimi görməyi, onlarda təlimə maraq oyatmağı əsas məqsəd kimi götürməyi nəzərdə tutur.
- 3) *Dayaq siqnalları ideyası.* Bu, müxtəlif dayaq siqnalları vasitəsilə hafizəni, məntiqi, fəza təxəyyülünü, təkəkkürün alqoritmik formalarını inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur.
- 4) *Sərbəst seçim ideyası.* Bu, şagirdlərə çoxlu tapşırıqlar verməklə və onların bu tapşırıqlardan hansılarını həll edəcəyini seçməklə onlara yaradıcı fikri inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur.
- 5) *Qabaqlama ideyası.* Bu, uşaqları qabaqcadan öyrədiləcək materiala hazırlamağa vaxt ayırmağı nəzərdə tutur.
- 6) *İri bloklar ideyası.* Bu, bir dərsdə 3-4 paraqraf dərs verməyi nəzərdə tutur.
- 7) *Müvafiq forma ideyası.* Bu, dərsin öyrədiləcək fənnin formasına uyğun olmasını nəzərdə tutur. Məsələn, ədəbiyyat, yaradıcılıq dərslərində səs-küy, müzakirə formaları verilə bilər.
- 8) *Özünü təhlil ideyası.* Bu, dərslərdə fərdi və kollektiv özünü təhlilə şagirdləri öyrətməyi, bir-birinin işlərini görüb qiymətləndirməyi məsləhət görür.
- 9) *Sinfin intellektual fonu.* Bu, hər bir şagirdə kömək etməyi, çətinlikləri aradan qaldırmaq formasını nəzərdə tutur.
- 10) *Şəxsi yanaşma.* Burada hər bir şagird özünü dərsdə müəllimin ona yaxşı münasibətinə əsasən şəxsiyyət kimi hiss edir, dərsdə öz əməyinin qiymətini alır, hər kəs özü üçün çalışmaları seçir, sınıfdə hamı müdafiə olunur, heç kəs heç kəsi şübhələri ilə tənqid etmir.

Şagirdlərin idrak fəaliyyətinə rəhbərlikdə müəllimin ustalığı

Dərsdə şagirdlərin idrak fəaliyyətinə rəhbərlik son dərəcə mühüm və vacib, həm də məsuliyyətli bir məsələdir. Bu işdə müəllimin ustalığı bir çox amillərdən asılıdır. Bunlardan ən mühümü müəllimin öz fənnini şagirdlər üçün maraqlı etmək bacarığıdır. Çünki, maraqlı bütün psixi proseslərə və funksiyalara (qavrayış, diqqət, hafizə, təfəkkür, iradə) müsbət təsir göstərir, nəticədə şəxsiyyətin istiqamətini də müəyyən edir. Usta müəllim şagirdlərdə təlimə qarşı marağın yaranmasında, bir qayda olaraq bu əsasnamələri əldə rəhbər tutur:

- 1) Şagirdlərin təlimdəki fəallığı, müstəqil axtarışları, problem xarakterli məsələləri həll etmələri onlarda idraki maraqlarının, öyrənilən fənnə məhəbbətin və əqli əmək prosesinin özünün inkişafına səbəb olur.
- 2) Təlim əməyi, əməyin digər növləri kimi rəngarəng olduqda daha maraqlı olur, çünki eyni cür informasiya və üsullar adamı çox tez yorur, darıxdırır.
- 3) Öyrədilən fənnin bütövlükdə və ayrı-ayrı bölmələrinin lazımlığı, vacibliyi, məqsədə-uyğunluğu başa düşülərsə, bu, həmin fənnə qarşı maraqlı yaradır.
- 4) Yeni materialın əvvəlcə mənimsənilənlərlə əlaqələndirilməsi də şagirdlərdə onlara qarşı maraqlı yaradır.
- 5) Nə həddən artıq yüngül, nə də həddən artıq çətin material şagirdə maraqlı doğurmur. Ona görə də təlim çətin, lakin gücə müvafiq olmalıdır.
- 6) Şagirdin fəaliyyəti nə qədər tez-tez yoxlanılsa və qiymətləndirilsə, onun üçün işləmək bir o qədər də maraqlı olacaqdır.
- 7) Təlim materialının parlaqlığı, emosionallığı, müəllimin özünün həyəcanlılığı şagirdə, onun fənnə qarşı münasibətinə, marağına çox ciddi təsir göstərir.

Dərsdə daha çox müxtəlif üsullardan, əyləncəli nümunələrdən, idraki oyunlardan, şagirdləri fəallaşdırmağın ən müxtəlif tərzlərindən istifadə etməklə dərsi daha maraqlı qurmaq olar. Lakin bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, dərsdə hər şey parlaq, əyləncəli deyil və şagirdlərdə həm iradəni, həm qətiyyətliliyi formalaşdırmaq lazımdır. Bunların köməkliyi ilə şagird rast gəldiyi çətinlikləri asanlıqla dəf edə bilər.

Təcrübəli, usta müəllimlər dərsdə müxtəlif formalardan istifadə edir, mühazirə-dərslərin, seminar-dərslərin, disput dərslərin, konfrans-dərslərin, müstəqil iş-dərslərinin, müsabiqə-dərslərin aparılmasına xüsusi diqqət yetirirlər.

Belə qeyri-adi formaların aparılması texnikasına sahib olmaq da müəllimin ustalığında rol oynayır.

Öz işinin ustası olan müəllimlər üçün şagirdlərlə ünsiyyətin demokratik üslubu və mütərəqqi təlim üsullarının tətbiqi səciyyəvidir. Bunlardan biri də şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirən problemlə təlim üsulları sistemidir.

Müəllimin pedaqoji əmək mədəniyyəti

Bilirik ki, müəllim pedaqoji ustalığa yiyələnmək üçün nəinki öz fənnini ali məktəb proqramlarının tələbləri çərçivəsində əsaslı surətdə bilməli, həm də insanları narahat edən hər şeylə - siyasət, elm, incəsənət, texnika, idman sahələri ilə də maraqlanmalıdır. Çünki, bütün təlim-tərbiyə prosesində olduğu kimi, dərsdə də həmişə siyasi istiqamət elementi özünü göstərir. Dərs – o həm kafedra həm tribuna, ümumiyyətlə mövqedir ki, burada müəllim özünün və uşağın dünyaya, aləmə münasibətini müəyyən edir. Elə pedaqoji ustalığın əsası da buradadır. Müəllim öz pedaqoji ustalığını artırmaq üçün şagirdlərini daim öyrənməli, bunun üçün müxtəlif üsullardan istifadə etməli, onların inkişaf səviyyələrini, (hafizəsini, diqqətini, iradəsini) sınağa çəkməlidir. O, heç vaxt hökm verməkdə tələsməməli, öz şagirdləri haqqında heç də pis düşünməməlidir, onun qəlbinə, psixoloji aləminə yol tapmağa çalışmalıdır. Dərsdə optimal psixoloji rejim yaratmaq üçün müəllim ilk növbədə ona diqqətini toplamağa mane olan, onu yayındıran, qıcıqlandıran cəhətləri, (sınıf şəraiti, yoldaşlarının davranışı, müəllimin öz davranışı, öz işi) aradan qaldırmalıdır. Dərsdə şagirdlərin heç nə ilə məşğul olmamaları gənc müəllimin nəzərindən heç də yayınmamalıdır. Şagirdi isə çox şeylər (hazırlamadığı dərs, sevimli futbol, xokkey komandasının məğlubiyəti, yoldaşı ilə küsüşməsi, təzə oxuduğu kitab, baxdığı teleserial və s. məsələlər) narahat edir. Buna görə də müəllim uşaqların sifət cizgilərinə əsasən onların diqqətini idarə etməyi bacarmaq üçün xüsusi psixoloji biliklərə və təcrübəyə sahib olmalıdır.

Şagird dərsdə yalnız ətraf aləmin əşya və hadisələrini dərk etmir, onda onlara qarşı müəyyən münasibətlər də yaranır. Bu hadisələrin bəziləri onu narahat edir, bəzilərinə qarşı o biganə qalır, nəse onun xoşuna gəlir, nəyəse laqeyd olur, o bəzi müəllimləri sevir, bəzilərinə isə ancaq dözür.

Psixoloqlar müsbət emosiyaları insan fəaliyyətinin nəhəng vadarediciləri və ilhamvericiləri hesab edirlər. Dərsin emosional-intellektual fonu müxtəlif yollarla əldə edilir.

- 1) Dərs zamanı öyrədilən və əlavə materialın məzmununda maraqlı məlumatlardan istifadə etməklə;
- 2) Dərsdə bu və ya digər kəşflər, tanınmış alimlərin həyatı və fəaliyyəti haqqında məlumatlar verməklə;
- 3) Şagirdləri onlar üçün maraqlı yaradıcılıq işinə cəlb etməklə;
- 4) Müəllimin keçdiyi təlim materialına emosional münasibəti ilə.

Gənc müəllimlər yadda saxlamalıdırlar ki, öyrənilən materialın gözəlliyi, obrazlığı, emosional gərginliyi müəllimin bacarıqlı şərhilə şagirdlərə çatdırılır, onlara çox ciddi təsir edir

Tərbiyəçinin ustalığı və onun mahiyyəti

Tərbiyə etməyi bacarmaq özü də bir növ ustalıqdır. Ustalıq – məktəblilərin effektiv inkişafını stimullaşdıran pedaqoji situasiyalar yaratmaq bacarığıdır. Tərbiyəçinin ən mühüm və vacib bacarıqlarına bunlar daxildir.

- 1) Uşaqlar aləmində, ayrıca hər bir uşağın həyatında müxtəlif pedaqoji situasiyalarda baş verən prosesləri düzgün qavramaq bacarığı. 2) situasiyanın seçilməsinə aid “məqsəd – vasitə - nəticə” qarşılıqlı əlaqələri təhlil etmək bacarığı. 3) Öz əhvali-ruhiyyəsini, hislərini və fikirlərini sözlə, mimika ilə, hərəkətlərlə dəqiq ifadə etmək bacarığı. 5) Fərdi yanaşmanı düzgün tətbiq etmək bacarığı. 6) Uşaqların təşəbbüslərini inkişaf etdirmək bacarığı. 7) Çətin anlarda onlara kömək etmək bacarığı. 8) Şagird kollektivinin rəyinə inanmaq, onlarla məsləhətləşmək bacarığı. 9) hər bir şagirdə müsbət keyfiyyətləri axtarıb tapmaq və öz münasibətlərini bunlar üzərində qurmaq bacarığı. 10) Şagirdləri sevilməyə və sevilməyənlərə ayırmamaq bacarığı. 11) Hər cür zülmə, haqsızlığa, natəmizliyə qarşı barışmaz olmaq bacarığı. 12) Şagirdlərdə əxlaqi dəyərləri formalaşdırmaq bacarığı. 13) Şagirdlərdə xeyir və şər haqqında dəqiq təsəvvürlərə əsaslanan şəxsi inamlarını mühafizə etmək qabiliyyətini inkişaf etdirmək bacarığı.
- Tərbiyəçinin bilik, bacarıq və qabiliyyəti müəllim şəxsiyyətinin vətəndaşlıq mövqeyi, humanist istiqamətliliyi ilə əlaqələndirildikdə daha yaxşı və arzuolunan nəticəni verir. Tərbiyəçinin mövqeyi, idealları, qiymətli dəyərləri tərbiyə edilənlər üçün nümunədən başqa, həm də onun professional ustalığının əsasıdır. Tərbiyə prosesinin texnologiyasının qayğısını çəkərək bütün münasibətlər sistemini inkişaf etdirən şəxs usta tərbiyəçi kimi yetişə bilər. Təcrübəli tərbiyəçilər insan münasibətinin incəliklərindən baş çıxara bilir. əsl usta tərbiyəçi bütün fəaliyyətində şagird kollektivinin, uşaq münasibətlərinin, ünsiyyətin gücündən ağılla istifadə edir, yaşlıları ilə münasibətləri alınmayan uşaqlar onun diqqətini daha çox cəlb edirlər.

Tərbiyəvi təsirlərə verilən mühüm tələblər

Tərbiyə işində onun metod və formalarının seçilməsi vacib şərtlərdəndir. Bu şərtlərə əməl olunmadıqda nəinki şagirdin davranış qüsurları aradan qalxır, əksinə yeni mənfi əlamətlərin yaranmasına səbəb olur. Tərbiyəvi tədbirləri tətbiq edərkən müəyyən cəhətlər nəzərə alınmalıdır.

1. Şagirdin yaş və fərdi xüsusiyyətləri.
2. Şagirdin daxil olduğu kollektivin xüsusiyyətləri.
3. Tərbiyəvi tədbirin tətbiq olunduğu konkret şərait.

Tərbiyə işində müvəfəqiyyət yalnız müəllimin öz təsirini necə mənalandırmasından deyil, həm də şagirdin onu necə, hansı mənada anlamasından asılıdır. Başqa sözlə, tərbiyəçi öz təsirində bir mənə, şagird isə başqa mənə görür. Yaşlılarla uşaqlar arasında baş verən belə anlaşılmazlıq psixologiyada “mənə maneəsi” adlanır. Bu cür mənə maneəsi 2 münasibətdə büruzə verir:

1. Konkret adama münasibətdə. 2. Konkret tələbə münasibətdə
Şagirdlərin davranışını istiqamətləndirmənin və təşkil etmənin müxtəlif yolları vardır və onlar aşağıdakılardır:
1. Əxlaqi söhbətlər. 2. Şəxsi nümunə. 3. Şagirdin rəğbətləndirilməsi və cəzalandırılması. 4. Özünü tərbiyə

Qeyri-müəyyən ünvan deyilən söz priyomunun da öz xüsusiyyətləri vardır. Müəllim cəza tədbirlərinin təxirə salınması priyomundan istifadə edərək şagirdə nöqsanlı əməllərini gördüyü hiss etdirə də özünü təmkinli aparır, olmuş hadisəyə sözlə və ya mimika ilə öz münasibətini bildirir, lakin konkret “ünvan” göstərmir. O kiminsə adını ayrıca qeyd etmir. Müəllim ünvarsız danışır, lakin nöqsanı ətraflı təhlil edir, onun mahyyətini mənəvi ölçülərlə aydınlaşdırır. O, söhbəti məharətlə elə qurur ki, şagird tənqidi sözlərin məhz ona aid olduğunu hiss edir. Tərbiyəçinin uğurlu fəaliyyətinin əsas planı yalnız real surətdə özünü göstərmiş nəticələr deyil, həm də pedaqoji təsirlərin nəticələrinin layihələşdirilməsidir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, tərbiyədə güman edilən nəticələr son həddə qədər aydın olmalıdır. Biz bu günün usta tərbiyəçilərinə tərbiyə işinə bu cür məsuliyyətlə yanaşmalarını bir daha tövsiyə edirik.

“Çətin” uşaqlar və onlarla aparılan tərbiyəvi işlərin xüsusiyyətləri

Psixoloji ədəbiyyatlarda tez-tez “çətin uşaqlar” sözüə rast gəlmək olur. Müəllim və tərbiyəçilər çox vaxt bəzi uşaqların “çətinliyindən” şikayətlənirlər. “Çətin” uşaqların sırasına sözə baxmayan, şıltaq, tərs, intizamsız, kobud, tənbel, yalançı və s. uşaqları daxil edirlər. Bu cür uşaqlar pedaqoji baxımsızlıqdan irəli gəlir. Hələ kiçik məktəbli dövründə belə uşaqların yarandığını qeyd edirlər. Onlar 3 qrupa bölünürlər:

1. Təcavüzkar uşaqlar.
2. Yüksək emosionallığa malik uşaqlar.
3. Utancaq, tez təsirlənən, küsəyən, qorxaq uşaqlar.

Kiçik məktəblilərdə emosional pozğunluğa səbəb olan amillər müxtəlifdir və onlar aşağıdakılardır:

-Təbii xüsusiyyətlər

-Ailə tərbiyəsinin tipi (uşağı rədd etmək, həyəcanlı-vasvası tərbiyə, eqoistik tərbiyə)

-Müəllimlərin münasibəti

-Məktəb psixoloqunun təsiri. Yeniyetməlik yaşında isə “çətin” yeniyetmələrin 4 tipini fərqləndirirlər: - Emosional-iradi inkişafında qüsurları olan yeniyetmə, - Pedaqoji baxımsız və əxlaqi təcrübələrə yiyələnməyən yeniyetmə. – Əlverişsiz inkişaf şəraiti və ya təcrübəçinin düzgün apara bilmədiyi iş nəticəsində “çətin” böyüyən yeniyetmə. – “Xüsusi” çətin tərbiyə olunanlar.

Çox zaman məktəbdə bu cür uşaqlarla aparılan profilaktik iş systemsiz və az məqsədəyönəlmiş olur. Tərbiyəvi təsir tədbirləri tərbiyəni deyil, uşaqdan əvəz çıxmaq və qisas almağı xatırladır. Bu baxımdan müasir psixologiyanın nailiyyətləri məktəb həyatına tətbiq edilməlidir. İlk növbədə bu cür uşaqların əmələ gəlməsinin səbəblərini araşdırmaq psixoprofilaktika sahələrindən istifadə etmək lazımdır. Professor B. Əliyevin və dosent Cabbarovun qeyd etdikləri kimi zaman keçdikcə şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən amillərin məzmununun dəyişməsi probleminə yeni kontekstdən yanaşılmasını zəruri edir. Onların fikrincə şəxsiyyət və təhsil mühiti əlaqədə götürülməli, konkret təhsil şəraitinin şəxsiyyətin formalaşmasına göstərdiyi təsir ayırd edilməlidir. Təlim materiallarının, onların tədrisi metodikasının şəxsiyyətlə bağlılığına hərtərəfli diqqət yetirilmir. Şagird və tələbənin şəxsiyyət kimi formalaşması üçün zəruri olan özünü-təsdiq və gerçəkləşdirməyə təlim prosesində şərait yaradılmalıdır.

Pedaqoji işdə şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması.

Təlim prosesində hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətini nəzərə almaq zəruri qanunauyğunluqdur. Müəllim sinifdəki hər bir şagirdin fərdi keyfiyyətlərini bilməlidir. Uşaqlar üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki onların bəziləri tez tərbiyə olunur, bəziləri gec, bir qismi isə heç tərbiyə olunmaq bilmirlər, kimisi sakitdir, kimisi coşqundur, kimisi qaradınmız, kimisi gülürüz, kimisi şən, kimisi isə utancaqdır. Müəllim bütün bunları nəzərə alıb, onlarla məqsədyönlü iş aparmalıdır. Bu xüsusiyyətlərə etinasız yanaşsa, müvəffəqiyyət qazana bilməz. Müəllim həm də onların əqli fəaliyyətinə və əqli inkişaf səviyyəsinə, insanlara, əməyə, təbiətə münasibətinə, maraqlarına xüsusi diqqət yetirməlidir. Müəllim şagirdin psixoloji xüsusiyyətinə, temperament fərqlərinə də diqqətli olmalıdır. Elə şagirdlər var ki, dərslərini yaxşı bilir, lakin onu sürətlə deyil, ləng izah edir, elə şagird də var ki, dərslərini bilir, lakin çox tələsər, fikirlərini məntiqi ardıcılıqla izah etməkdə çətinlik çəkir, yada kimsə ona kömək məqsədilə yerdən bir söz deyən kimi danışmaq istəmir. Ona görə də müəllim təlim prosesində hər bir uşağa qayğı göstərməlidir. Müəllim bilməlidir ki, dərslərdə emosionallıq, təbessüm, səmimiyyət mühüm rol oynayır. Böyük alman şairi B. Höte deyirdi ki, uşaq sevinci, uşaq gülüşü bütün xeyirxahlığın anası və mənbəyidir. Müəllim təbessümü onun özünü gözəlləşdirməklə yanaşı, şagirdlərə mənəvi qüvvə verir. Saxomlinski deyirdi ki, ən əvəzsiz hədiyyə başqa adama sevinc, xoşbəxtlik bəxş etməkdir. Müəllim təbessümü şagirdlərin qəlbində xeyirxahlıq, insanlıq münasibətləri yaradır. Hər bir uşağın şəxsiyyətinə məqsədyönlü təsir etmək lazımdır. Bunun üçün müəllim, uşağın ailədə nə kimi təsir altında olduğunu, onu əhatə edən yaşlıların və böyüklərin ona necə təsir etdiklərini, onun maraqlarını, özünü kollektivdə ictimai yerlərdə necə apardığını onun xasiyyətində aradan qaldırılması lazım gələn hansı nöqsanların olduğunu bilməlidir.